

Абудзіць павагу да роднага слова

Грамадзянска-патрыятычнае выхаванне
на ўроках беларускай мовы і літаратуры

В. В. Седлавец,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры першай катэгорыі

СШ № 2 г. Наваполацка

*Мы ўзышлі не з насення, што ветрам засеяна, —
Мы не дзікай травы самарослыя парасткі.
У глыбінях зямлі, гераічнай і песеннай,
Нашых душ карані — з вузлякамі ўпартасці.
Ніл Гілевіч*

Патрыятычнае выхаванне – гэта сістэматычная і мэтанакіраваная дзейнасць па фарміраванні ў дзяцей пачуцця вернасці сваёй Айчыне, гатоўнасці да абароны інтарэсаў Радзімы. Патрыятычнае выхаванне накіравана на фарміраванне і развіццё асобы, якая валодае якасцямі грамадзяніна-патрыёта, а таксама здольная паспяхова выконваць грамадзянскія абавязкі ў мірны і ваенны час.

Беларуская літаратура адносіцца да прадметаў культуралагічнага цыклу, у яе рамках паслядоўна і сістэматычна адбываецца далучэнне вучняў да мастацтва. Родная літаратура каштоўная сваімі ідэямі і тым асобасным сэнсам, які маюць сюжэт літаратурнага твора, мастацкія вобразы, адносіны і стаўленне самога аўтара да герояў і падзей, да жыцця і свету. Працэс пазнання літаратуры як мастацтва арганічна звязаны з працэсам фарміравання сістэмы каштоўнасцей арыентацый вучня, адносінаў яго да жыцця, да людзей, працэсам усведамлення сябе асобай.

З першых урокаў у 5 класе стараюся зацікавіць сваіх вучняў багатай спадчынай, беларускага народа. Прапаную пры падрыхтоўцы да ўрокаў розныя віды работ, але з улікам схільнасцей кожнага. Так, напрыклад, калі было абагульненне па тэме “Вусная народная творчасць”, вучні выконвалі заданне па групам: скласці казку пра павучка, знайсці апавяданні і вершы, прыказкі і прымаўкі, загадкі пра павучка, намалюваць павука ці вышыць, сплесці з бісера. Чаму? Таму што павук здаўна аберагаў шчасце і пакой таго, у каго сяліўся. А яшчэ мы ўсе разам разгледзелі саламянага павука, якога вісіць ў кабінце, і вучні паспрабавалі зрабіць самі, праўда, з пластыкавых трубчак.

Урок у 6 класе “Міфалогія беларусаў ў паэтычным адлюстраванні” па творах М. Багдановіча “Вадзянік” і Алега Мінкіна “Агнявік” праходзіў у форме канферэнцыі. На ўроку прысутнічалі чытачы, літаратуразнаўцы, этнографы, мастакі. Была праведзена работа з энцыклапедыяй “Беларускі фальклор”.

Уступныя заняткі па вершы А.Ставера “Жураўлі на Палессе ляцяць” пачынаю з пытанняў па ўзнаўленні таго, што ўжо вядома шасцікласнікам пра патрыятычную лірыку, паэтычныя вобразы Радзімы, бацькоўскай хаты.

Пачынаю са слоў, што ў кожнага чалавека ёсць свая Радзіма-маці, Бацькаўшчына, краіна, дзе жылі продкі. Гэта наша родная Беларусь – край блакітных рэк і азёр, зялёных лясоў, сенажацяў, мужага і працавітага народа; той родны кут, дзе чалавек нарадзіўся. Гэта наша малая радзіма, якая мае свой адметны выгляд, сваю, хай самую сціпую і звычайную, прыгажосць, якая адкрываецца кожнаму яшчэ ў дзяцінстве, у час памятных на ўсё жыццё ўражанняў дзіцячай душы. Быў такі родны куток і ў паэта Алеся Ставера, да творчасці якога вучні далучаюцца ўпершыню. Ён нарадзіўся ў прыгожым маляўнічым краі ля вытокаў ракі Бярэзіны. Праз усё жыццё творца пранёс сваю вялікую любоў да роднай зямлі, бацькоўскага краю, асабліва ў перыяд знаходжання ў час вайны ў фашысцкім канцлагеры. Пасля вайны паэт многа вандраваў, шмат чаго зведаў і пабачыў у жыцці: і бурштынавы прыбой Балтыкі, і Карпацкія перавалы, і блакітную Віслу, і паўночнае ззянне. Але дзе б ён ні быў, яго заўсёды цягнула ў свой азёрны рабінавы край, на Беларусь, да “сакавітых пожняў мурожных”, у ветлівы і гасцінны двор беларуса. Бадай, самым шчымлівым і хваляючым было для Алеся Ставера гэтае жураўлінае “курлы-курлы”, іх адметная песня-вітанне падчас вяртання з чужых краёў. Журавель уразіў Алеся Ставера сваім незвычайным характарам, грацыёзнасцю, ён стаў для паэта сімвалам Бацькаўшчыны.

Каменціруюцца запісанае на дошцы слова *патрыятызм*. Пасля аналізу верша вучням задаецца пытанне, чаму лірычнага героя верша можна назваць патрыётам.

Праграма па беларускай літаратуры 7 класа дае багаты матэрыял для патрыятычнага выхавання вучняў. Напрыклад, пры вывучэнні верша “Ручэй” Якуба Коласа і апавядання “Крынічка” Т. Хадкевіча абавязкова звяртаю ўвагу на апісанне мясцовасці ў апавяданні “Крынічка” і падводжу вучняў да высновы, што тут апісваецца пачатак будаўніцтва нашага Наваполацка. Тут жа даю дамашняе заданне падрыхтаваць выразнае чытанне вершаў, прысвечаных роднаму гораду.

Ваенная тэма разглядаецца на прыкладзе твораў В. Быкава “Незагойная рана”, В. Зуёнкі “З вайны сустрэлі мацяркі сыноў”, А. Вярцінскага “Рэквіем па кожным чацвёртым”.

Вучням задаюцца праблемныя пытанні:

- ✓ Чаму апавяданне называецца “Незагойная рана”? Пра якую рану ідзе размова ў творы?
- ✓ Якія радкі верша В.Зуёнкі “З вайны сустрэлі мацяркі сыноў” раскрываюць пачуцці і перажыванні матуль? Якія радкі паўплывалі на вашы адносіны да маці, што не дачакаліся з вайны сваіх дзяцей?
- ✓ Якія пачуцці выклікае ў вас заключная частка твора “Эпілог”, пададзеная ў форме “ўрока спражэння”?
- ✓ Да чаго заклікаюць гэтыя творы?

Пасля аналізу твораў робіцца вывад аб гераізме і патрыятызме, страхах і пакутах

беларускага народа ў гады Вялікай Айчыннай вайны.

Які ён, мой край? Хто ён, беларус? Што за такі народ – беларусы? Якія рысы характару з’яўляюцца вызначальнымі ў нас, беларусаў? На гэтыя пытанні шукаем адказ у вершы Р. Барадуліна “Мы – беларусы”.

У 9 класе вучні выяўляюць карані патрыятызму ўжо на гістарычнай аснове. У іх ёсць магчымасць вывучаць літаратуру ў кантэксце сусветнай. І тут трэба звярнуць увагу на тое, што Беларусь – дзяржава з такой жа цікавай гісторыяй, як Англія, Германія і інш. Ёсць кім і чым ганарыцца: вядомыя постаці, слаўныя традыцыі, багатая культурная спадчына.

Пры знаёмстве з постаццю Еўфрасінні Полацкай раскажваю, што яе дзейнасць была вельмі важнай на шляху развіцця беларускай старажытнай літаратуры. Падкрэсліваю, што ўжо ў 12 гадоў яна разумела сэнс служэння народу.

Для таго каб праца была сістэмнай, ужо на наступным уроку пры аналізе жыцця і дзейнасці Кірылы Тураўскага паказваю вучням яшчэ адзін прыклад высокага служэння “айчыне і люду”. Ён быў першым сярод усходніх славян манахам, які здзейсніў духоўны подзвіг стоўпіцтва, гэтым ён умацоўваў свой дух і падсвядома быў прыкладам для іншых. Зазначаю, што для яго гэта было не проста словамі, а штодзённым існаваннем. Кірыла Тураўскі – адзін з найбольш вядомых і самых яркіх прадстаўнікоў старажытнага ўсходняга славянства; гэтага ён дасягнуў сваёй адукаванаасцю, красамоўствам і праведным жыццём. Ён атрымаў самыя высокія тытулы народнага прызнання: яго называлі “блажэнным Кірылам”, “Златоустом, паче всех воссиявшим нам на Руси”. Яго творы і сёння захопляюць вобразнасцю і пранікнёнасцю, шчырым клопам пра духоўную дасканаласць суайчыннікаў, што дазваляе з поўнай падставай лічыць яго адным з родапачынальнікаў славянскай духоўнасці.

У якасці рэфлексіі прапаную вучням пытанне: што дазволіла дзейнасці Еўфрасінні Полацкай і Кірылы Тураўскага прайсці выпрабаванне часам? У чым яны могуць быць прыкладам нам у XXI стагоддзі?

Пры вывучэнні жыцця і творчасці Францыска Скарыны (прадмовы да кніг “Псалтыр”, “Іоў”, “Юдзіф”) падкрэсліваю, што ён застаўся ў гісторыі як беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар, які служыў усяму народу, які пакінуў пасля сябе заповіт: “Тое чыніці іншым усім, што самому любя ёсць ад іншых усіх...”

Пры знаёмстве з асобай Сымона Буднага раскрываем сутнасць яго духоўнага падзвіжніцтва – друкарскую дзейнасць на беларускай мове: ён рашуча стаяў за абарону роднай мовы ў прадмове да “Катэхізіса”, адстойваў ідэі Рэфармацыі і гуманізму на беларускай зямлі, выступаў супраць рэлігійнага фанатызму.

Пры вывучэнні “Песні пра зубра” М. Гусоўскага акцэнтуюць увагу на гісторыі, велічы і славе Айчыны. Выкарыстоўваем групавую форму работы і раскрываем прыгажосць роднага краю, характар беларусаў.

Вынік гэтай працы – пачуццё павагі і любові да сваёй Радзімы, разуменне духоўнага подзвігу, грамадзянскай адказнасці за будучыню свайго краю.

На прыкладзе асобы Кастуся Каліноўскага паказваю, што любоў да Радзімы, адданасць, вернасць, мужнасць з’яўляюцца не проста словамі, а вынікам жыцця і дзейнасці канкрэтнага чалавека. Размову пра яго пачынаем з радкоў верша Уладзіміра Караткевіча:

Варты лепшага ў свеце каханья,
Рана скончыўшы мужны палёт,
Русы хлопец золкім світаннем
На высокі ўзышоў эшафот...

Пытаюся, якія факты з біяграфіі сведчаць пра сілу духу гэтага чалавека, адданасць народу і роднай зямлі. Падчас размовы прыходзім да высновы, што трэба працаваць над сабой, выходзіць у сабе міласэрнасць, дабрывню, спачуванне, каб стаць высокамаральным чалавекам. Нагадваем, што перад смерцю нацыянальны герой пакінуў толькі два пасланні: да беларускага народа і да сваёй каханай. Пытаюся, каму б вучні маглі адправіць свае пасланні і з якім зместам. Абмяркоўваем, чаму паўстанцы выбралі сабе такі пароль: “Каго любіш? – Беларусь! – Так узаемна!” Прапаную вучням выказванне па тэме “Вашы дзеянні на месцы кіраўніка паўстання 1863 года”.

Аналізуем словы Джэка Лондана ”Лепш буду я попелам, чым пылам! Хай лепш згасне маё полымя ў асляпляльнай успышцы, чым плесня задушыць яго! “ і робім выснову аб значэнні подзвігу К. Каліноўскага.

Пры вывучэнні творчасці Ф. Багушэвіча, Цёткі звяртаю ўвагу на тое, што пісьменнікі сваімі творамі імкнуліся абудзіць свядомасць сялян, заклікалі да актыўнага змагання за волю і родную мову: “...не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі!” Прашу растлумачыць сэнс цытаты і выбраць радкі з твораў Цёткі і Багушэвіча, якія б вучні змясцілі ў Інтэрнэце, каб зацікавіць іх творчасцю грамадскасць. Прапаную стварыць web-дызайн сайта Цёткі, памятаючы пра тое, што Алаіза Пашкевіч вядомая не толькі літаратурнымі творами, якія абуджалі народ, заклікалі да змянення становішча сялян. Яна выпускала газету, іграла ў вандроўным тэатры Галубка, выдала буквар для дзяцей-беларусаў, каб яны маглі вучыцца на роднай мове.

Яшчэ адно пытанне выклікае шмат спрэчак: чаму праз столькі гадоў пра Ф. Багушэвіча Рыгор Семашкевіч напісаў: “На ўсю Беларусь мільён пракурораў – і толькі адзін, толькі ён адвакат...” Падкрэсліваем, што Ф. Багушэвіч быў не толькі паэтам, але і народным заступнікам, які ў судзе абараняў правы простага люду.

Разглядаючы жыццёвы і творчы шлях Максіма Багдановіча, пытаюся: 25 гадоў – гэта многа ці мала? Што можна зрабіць за гэты час, ведаючы, што ты смяротна хворы? Расказваю вучням, наколькі няпростым быў лёс паэта: хвароба, адарванасць ад Радзімы, трагічнае каханне і смерць далёка ад роднага краю. Знаёмімся з біяграфіяй, робім выснову, колькі зрабіў паэт для развіцця беларускай літаратуры, для сваёй Бацькаўшчыны. Адсюль вынікае пытанне, што мы самі можам зрабіць для Айчыны. Пачынаем размову з выбару прафесіі і прыходзім да вываду, што ў кожнага чалавека незалежна ад прафесіі ёсць магчымасць паслужыць нацыянальнаму, сацыяльнаму і духоўнаму росту Бацькаўшчыны.

Асобна трэба спыніцца на песенных творах: народных песнях і вершах беларускіх паэтаў, пакладзеных на музыку. Яны пастаянна гучаць на ўроку. Песня – душа народа. У народных песнях таксама выражаюцца патрыятычныя памкненні беларусаў. Паслухаўшы песні беларускіх кампазітараў на словы А.Ставера “Жураўлі на Палессе ляцяць”, М.Багдановіча “Маёвая песня” і “Слуцкія ткачыкі”, А.Вярцінскага “Было ў

салдата два полі”, Я.Коласа “Мой родны кут”, А.Куляшова “Алеся”, Н.Гілевіча “Вы шуміце бярозы”, Р.Барадуліна “Трэба дома бываць часцей” і іншыя, вучні каторы раз упэўніваюцца ў тым, што і на беларускай мове створаны цудоўныя песні. Дарэчы, у 7-ым класе на ўроку падагульнення ведаў за год адным з сектараў “Сваёй гульні” быў сектар “Музычныя творы”. Вучні ахвотна яго выбіралі і з першых нот называлі мелодыю і аўтара слоў, спявалі разам з выканаўцамі песні.

Як вядома, працэсы навучання і выхавання ў школе ўзаемазвязаны. Безумоўна, родная мова з’яўляецца не толькі прадметам навучання, але і сродкам пазнання, развіцця і выхавання. Таму задача настаўніка – абудзіць павагу да роднага слова, працэсу пазнання, імкнення вывучаць сваю культуру і культуру іншых народаў, захапляцца дзівосным светам прыроды і ахоўваць яго.

Калі настаўнік здолее раскрыць перад дзецьмі мілагучнасць беларускай мовы, яе вобразныя і выразныя сродкі, пакажа багацце слоўніка, пазнаёміць вучняў са стройнай сістэмай часцін мовы і сінтаксічных канструкцый, то дзеці будуць з цікавасцю вывучаць родную мову, пранікнуцца глыбокай любоўю да яе, а значыць, і да свайго народа — творца і носбіта гэтай мовы. Выхаваўчыя задачы на ўроках беларускай мовы вырашаюцца не толькі праз фарміраванне цікавасці да прадмета. Урокі роднай мовы павінны рашаць названыя задачы і праз адпаведны дыдактычны матэрыял. Вучні ў час працы з вучэбнымі тэкстамі, у якіх расказваецца пра Беларусь і беларусаў, далучаюцца да гісторыі, духоўнай культуры свайго народа, яго традыцый і здабыткаў. Атаясамліваючы сябе з гэтай культурай, вучні фарміруюць свой светапогляд. У школьнікаў выхоўваецца нацыянальная самасвядомасць.